

УДК 372.882:821.161.2

ЛІТЕРАТУРНА ОСВІТА У ВИМІРАХ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

Хоменко Г. В.

У статті порушується питання використання принципів постмодернізму для організації нового підходу до вивчення української літератури у школі. Зокрема, розглядається дискусійність даного поняття у вітчизняному літературознавстві, виокремлено його ознаки та описано застосування методів проблемного навчання, в основі яких лежать засади постмодернізму.

Ключові слова: постмодернізм, ознаки постмодернізму, українська література, методика, компетентності.

В статье поднимается вопрос использования принципов постмодернизма для организации нового подхода к изучению украинской литературы в школе. В частности, рассматривается дискуссионность данного понятия в отечественном литературоведении, выделены его признаки и описано применение методов проблемного обучения, в основе которых лежат принципы постмодернизма.

Ключевые слова: постмодернизм, признаки постмодернизма, украинская литература, методика, компетентности.

The article raises the question of the need for new approaches to literary education using the principles of postmodernism to create new methods of Ukrainian literature at school. Discussions are considered as the concept in the native literary criticism, in particular, the legality of the appointed term postmodernism describes separate features of various schools (both native and foreign). An attempt of problem-based learning methods has been done, which is based on the principles of postmodernism. Separate signs are used in the study of literary works, when students are asked not ready knowledge (information about events and characters), but responses to questions by using their own reader experience (harping allusions to literary works), and when students encouraged to debates through the establishment of about the idea beyond recognition of the world, and, the plurality of views on life. The method of studying Ukrainian literature based on the theory of postmodernism is designed to increase the effectiveness of bulk material supply, increase students' interest in the subject because of methods and techniques that are close and understandable to contemporary postmodern generation. As a result of the methodology, students should not only acquire knowledge, abilities and skills in the subject, but also are able to express their position on the need to defend it, to work with different groups of people have like-minded supporters, to be sociable, tolerant people.

Key words: postmodernism, postmodernism signs, Ukrainian literature, methodology, competence.

Проблеми, з якими зіткнулася школа, вимагають перегляду існуючих методик та принципів навчання. Зміна епох, доступність зарубіжних наукових досліджень, масове розповсюдження електронних технологій не можуть не вплинути на організацію та проведення уроків, зокрема і уроків української літератури. Змінюються принципи і сутність уроків літератури. "Головна мета – підготувати читача, який сприймає художній твір не як просто повідомлення про події та героїв і, враховуючи закони мистецтва, здатний глибше осмислити твір як явище певного етапу розвитку національної культури" [8, с. 10].

Пошук нових підходів у методиці викладання саме літератури, яка покликана виховувати цілісну особистість, пов'язаний з низкою виховних проблем, а саме:

- зміщення ціннісних орієнтирів;
- соціальна апатія;
- підвищення агресивності та насильства.

Науковці, що досліджують стан справ у сучасній школі, вказують на прорахунки в організації виховного процесу, на переважно моралізаторські технології, на авторитарні методи навчання та виховання.

Вирішення даних проблем потребує комплексного підходу до виховання особистості школяра засобами літературного слова. Крім того, нові часи потребують нових методів та підходів до системи викладання літератури.

Метою статті є пошук окремого підходу до вивчення української літератури на засадах постмодернізму, дослідження виникнення даного поняття у зарубіжній та вітчизняній науковій думці, аналіз ознак постмодернізму, що можуть бути використані для створення нової методики вивчення української літератури у школі.

Сучасне покоління характеризується як постмодерністське, а отже, філософське та літературознавче трактування постмодернізму може лягти в основу моделі, яка покликана поглибити сприймання літературних текстів сучасними школярами.

Спочатку слід розібратися в самому понятті "постмодернізм".

У найпростішому трактуванні "постмодернізм – це напрям, який прийшов на зміну модернізму" [9]. Він характеризує перехідний етап культури та заперечує усталені погляди, відходить від визнаних істин та авторитетів. Провідна думка – світ не може бути до кінця пізнаним, що, у свою чергу, веде до багатозначності.

Постмодернізм як складне та багатовимірне явище викликає безліч дискусій серед філософів, літературознавців, соціологів, культурологів та мистецтвознавців. І якщо на заході вже сформувалася певна наукова думка щодо цього питання, а саме визначилися авторитетні філософи-теоретики (М. Фуко, Ж. Дерріда, Р. Барт), яскраві письменники зі своїми творами-зразками постмодерністської літератури (У. Еко "Ім'я троянди", П. Зюскінд "Запахи", Д. Фаулз "Жінка французького лейтенанта"), то з трактуванням постмодернізму на українському літературознавчому ґрунті все набагато складніше.

Ще з кінця минулого століття в українському літературознавстві триває постійна дискусія щодо цього питання. Слід зауважити, що одні дослідники активно використовують термін "постмодернізм" для характеристики літератури та суспільства сучасного етапу, вважаючи його появу закономірною, а інші відстоюють діаметрально-протилежні твердження, наводячи низку причин та доказів неможливості існування постмодернізму в Україні.

Так, С. Квіт у своїх працях стверджує, що постмодернізм – це гра без правил (точніше поза правилами), що він переосмислює абсолютні величини, бо перебуває в стані постійного перегляду будь-яких вартостей і, взагалі, "руйнує українську культуру, що є романтичною за своєю природою" [4, с. 64].

Ю. Андрухович, який письменницьку працю поєднує з літературознавчими студіями, в одному з інтерв'ю стверджував, що українські письменники – "постмодерністи в силу вже хоч би того очевидного факту, що всі живемо в ту саму епоху, в епоху "після модернізму" [1, с. 59]. Він негативно ставиться до приписування йому ярлика "письменника-постмодерніста", тому що тоді його творчість починають сприймати та оцінювати крізь призму постмодерністських канонів, а особливо через підрахунок цитат у текстах [1].

Л. Лавринович вказує, що постмодернізм – це "об'єктивна данність, спричинена соціокультурною ситуацією, зокрема, і в Україні". Проте науковець звертає увагу на те, що західна постмодерністська теорія не повністю придатна для української літератури: "Західний постмодернізм – це продукт передусім постіндустріального, споживацького суспільства, орієнтованого на масового споживача <...> Східноєвропейський постмодернізм, зокрема, український – передусім посттоталітарне, постколоніальне мистецтво" [5, с. 38].

М. Павлишин, австралійський літературознавець, теж відстоює думку про існування в Україні постмодернізму при "недорозвиненому модернізмі" в силу штучного виключення нашої країни з контексту європейської культури. Постмодернізм з модернізмом може існувати паралельно [7, с. 116–119].

Проте О. Ільницький вступив з М. Павлишином у дискусію на сторінках періодичних видань, поставивши під сумнів сам факт появи постмодернізму в українських реаліях. Дослідник вказує, що не були сформовані умови для появи

постмодернізму, тому можна говорити тільки про "цілком реальне для України явище постколоніалізму" [3, с. 112].

Отже, постмодернізм – це явище в культурі, що прийшло на зміну модернізму, для якого характерні перегляд усталених канонів, пошук нових жанрів та інші світоглядні позиції.

Однією з ключових проблем у теорії постмодернізму є питання виокремлення його ознак. До нього зверталися як закордонні, так і українські дослідники.

Американський критик Іхаб Хассан подає такі ознаки постмодернізму:

- 1) невизначеність, культ неясностей, помилок, пропусків;
- 2) фрагментарність і принцип монтажу;
- 3) "деканонізація", боротьба з традиційними ціннісними центрами;
- 4) "все відбувається на поверхні", відсутність психологічних і символічних глибин;
- 5) "ми залишаємося з грою мови, без Его": мовчання, відмова від мімізису й образотворчого початку;
- 6) позитивна іронія, що затверджує плюралістичний всесвіт;
- 7) змішання жанрів, високого і низького, стильовий синкретизм;
- 8) театральність сучасної культури, робота на публіку, обов'язковий облік аудиторії;
- 9) зрощення свідомості з засобами комунікації, здатність пристосовуватися до їхнього відновлення і рефлектувати над ними" [10, с. 207].

Досліджуючи питання постмодернізму у мистецтві, Н. Мірошніченко виділяє формальні риси постмодернізму: "використання елементів стилів минулих епох як "цеглинок", своєрідне "циткування", <...> але цитування не формальне, а переосмислене". Цю рису дослідниця заявляє як головну, а інші – як другорядні, "похідні" – "застосування гри, багаторівнева організація "тексту", розмивання кордонів жанрів, родів, стилів" [6, с. 28].

Л. Лавринович, аналізуючи стан сучасної української літератури, виділила основні риси постмодернізму в українській літературі: "1) втрата віри у вищий сенс людського існування; 2) заперечення пізнаваності світу, релятивізм; 3) розгубленість індивіда перед власною екзистенцією; 4) погляд на повсякденну дійсність як на театр абсурду; 5) орієнтація на ідеологічну незаангажованість; 6) поглиблена рефлексивність; 7) іронічність і самоіронічність; 8) епатажність (з погляду традиційно-обивательського); 9) інтертекстуальність, діалогізм, амбівалентність (як світоглядні позиції); 10) елітарність" [5, с. 42].

Розглянувши наведені риси, робимо висновок, що для аналізу художніх творів не лише епохи постмодернізму найкраще підійдуть такі ознаки, як інтертекстуальність; заперечення пізнаваності світу; розгубленість індивіда перед власною екзистенцією; відмова від істини; втрата віри у вищий сенс людського існування; культ незалежної особистості; потяг до архаїки. Під час проведення уроків української літератури визначені ознаки можуть бути використані як для аналізу літературних творів, так і для вивчення біографії письменника, зокрема мотивів написання творів.

Формування критичного, вдумливого читача є непростю проблемою. Т. Бугайко та Ф. Бугайко розклали дане питання на складові: 1) організація досвіду читача (власного життєвого та читацького); 2) виховання та розвиток емоційно-образного сприймання твору; 3) розвиток логічного мислення, проникнення у творчий задум, визначення художньої ідеї [2, с. 44]. Методика, заснована на теорії постмодернізму, повинна розвивати всі перераховані складові.

Методи проведення уроку української літератури на засадах постмодернізму у старших класах загальноосвітніх шкіл можуть бути різноманітними: від традиційних до інноваційних та їх поєднання. Загальновизнаним недоліком уроків є подання знань (відомостей) у готовому вигляді, тому, де це можливо, слід намагатися надавати перевагу пошуковим (частково-пошуковим) та інтерактивним методам.

Сучасна філософська думка відстоює ідею непізнаваності світу, відмови від істини, плюралізму у поглядах на життя, так і вчитель має заохочувати учнів висловлювати власні думки під час аналізу художніх текстів, сприяти виникненню дискусій на заняттях. Така форма роботи розвиває вміння формулювання та відстоювання особистої точки зору.

На уроках можна застосовувати методи проблемного навчання, в основу якого ляжуть засади постмодернізму. Так, при вивченні життєвого та творчого шляху Ольги Кобилянської перед учнями буде поставлене завдання знайти і дослідити біографічні дані самої письменниці та зображення її героїв, які б відповідали твердженню: "Незалежність в усьому!" Така форма роботи передбачає активне оволодіння учнями знаннями, їх самостійний пошук та творчий підхід, адже, щоб виконати завдання, учням мало просто репродуктивно відтворювати біографічні дані та переповідати аналіз творчого доробку письменника з підручника.

Крім того, вивчаючи повість "Земля", учням можна запропонувати пошукати алюзії в тексті, тобто знайти "цеглинки", з яких і побудований художній твір. Дана робота потребує начитаності школярів, їх вміння в новому тексті знаходити знайомі сюжети, герої, певні події або навіть деталі. У повісті "Земля" їх можна нарахувати багато. Це і біблійна легенда про Каїна та Авеля, вічне питання землі в українській літературі (взяти хоча б "Fata morgana" М. Коцюбинського), питання злочину (Ф. Достоєвський "Злочин та кара"). Пошук алюзій, розкладання тексту на складові ("цеглинки") допоможе учням глибше зануритися в художнє полотно твору, а звідси і краще визначати проблематику твору, а порівняння героїв різних творів допоможе в їх якісній характеристиці.

Така ознака, як розгубленість індивіда перед власною екзистенцією, може використовуватися вчителем під час розгляду творів, герої яких прагнули ніби одного, але через різні причини вчинки їх були іншими.

Вивчення літератури повинно сприяти розвитку важливих компетентностей, а саме: критичне мислення, вміння вирішувати проблеми, робота в колективі, прагнення та вміння навчатися впродовж життя. Методика вивчення української літератури на засадах постмодернізму якраз і спрямована на розвиток саме таких умінь та навичок. Активне використання виступів, дискусій на заняттях літератури розвиває вміння формувати власну точку зору та відстоювати позицію, бути комунікабельним, толерантним. Така методика передбачає використання творчих методів навчання, що, у свою чергу, вчить учнів творчо, оригінально мислити, сприймати твір не завжди так, як це роблять інші. В результаті на перший план виступає емоційно-образна специфіка тексту, його художнє наповнення.

Отже, постмодернізм як світоглядна позиція сучасності, відбиває стан суспільства, для якого характерні розгубленість, втрата віри в істину, але при цьому культивування незалежності, ідеологічна незаангажованість, іронізм. Методика вивчення української літератури на базі теорії постмодернізму покликана підвищити ефективність подачі матеріалу, збільшити цікавість учнів до предмета через застосування методів та прийомів, що є близьким та зрозумілим сучасному постмодерністському поколінню. У результаті застосування методики учні повинні не тільки оволодіти знаннями та уміннями з предмета, але й уміти висловлювати власну позицію, за потреби її відстоювати, співпрацювати з різними групами людей, мати однодумців, прихильників, бути комунікабельною, толерантною особистістю.

Література

1. Андрухович Ю. Постмодернізм – не напрям, не течія, не мода / Ю. Андрухович // Слово і час. – 1999. – № 3. – С. 56–66.
2. Бугайко Т. Ф. Навчання і виховання засобами літератури / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. – К. : Радянська школа, 1973. – 176 с.
3. Ільницький О. Трансплантація постмодернізму: сумніви одного читача / О. Ільницький // Сучасність. – 1995. – № 10. – С. 111–115.
4. Квіт С. У межах, поза межами й на межі / С. Квіт // Слово і час. – 1999. – № 3. – С. 62–64.
5. Лавринович Л. Сучасний український постмодернізм – напрям? стиль? метод? / Лілія Лавринович // Слово і час. – 2001. – № 1. – С. 39–46.
6. Мірошніченко Н. Неоритуальність у театрі постмодернізму / Н. Мірошніченко // Кіно. Театр. – 1999. – № 1. – С. 28–30.
7. Павлишин М. Застереження як жанр / М. Павлишин // Сучасність. – 1995. – № 10. – С. 116–119.

8. Постол Н. О. Формування читацьких компетентностей на уроках української мови та літератури / Н. О. Постол // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2016. – № 16–18 (452–454). – С. 10–22.

9. Ференц Н. С. Основи літературознавства : підручник / Н. С. Ференц. – К. : Знання, 2011. – 431 с.

10. Цит. за: Ячменьова М. М. До сутності терміна постмодерністський роман / М. М. Ячменьова // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2005. – Вип. 22. – С. 207–211.